

Lassányi Gábor (1976) régész, egyiptológus, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Kutatási területe a kései antikvitás régészete Pannoniában és Észak-Kelet-Afrikában.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Észak-afrikai korszok Aquincumban
(2010/4).

Rupnik László (1981) régész, az MTA – ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport tagja, doktorandusz. Kutatási területe a római kori vaseszközök, légrégészet és topográfia.

Ásó, kapa, kisbalta

Kutatás Aquincum polgárvárosától nyugatra

Lassányi Gábor – Rupnik László

Az előző év tavaszán lehetőségünk nyílt egy mintegy egyhektáros terület régészeti kutatására Óbudán, Aquincum római kori polgárvárosának falától 300 méterre nyugatra, a Keled utcában (1. kép). Itt épül meg ugyanis a Főváros első baseballpályája.

Bár ásatást csak két kisebb szondában folytattunk, ennek és a műszeres leletkutatásnak köszönhetően gazdag leletanyag, köztük egy mezőgazdasági szerszámkészlet és egy egyedülálló bronzmécses, került itt a felszínre.

A hely az egykori polgárvárosból a Solymár-völgy irányában kivezető kelet–nyugati főútvonalnak, az úgynevezett „D utca” folytatásának déli oldalán található. Az elmúlt évszázadban először Nagy Lajos tárta fel a környéken egy fazekastelep részletét, 1975-ben pedig Póczy Klára vezetett feltárást, amikor egy iparvágányt húztak át a területen. Az utóbbi ásatás során kirajzolódott a kövezett főút vonala, és láthatóvá vált néhány, az utat két oldalról kísérő, tornácos homlokzattal rendelkező kőépület is.

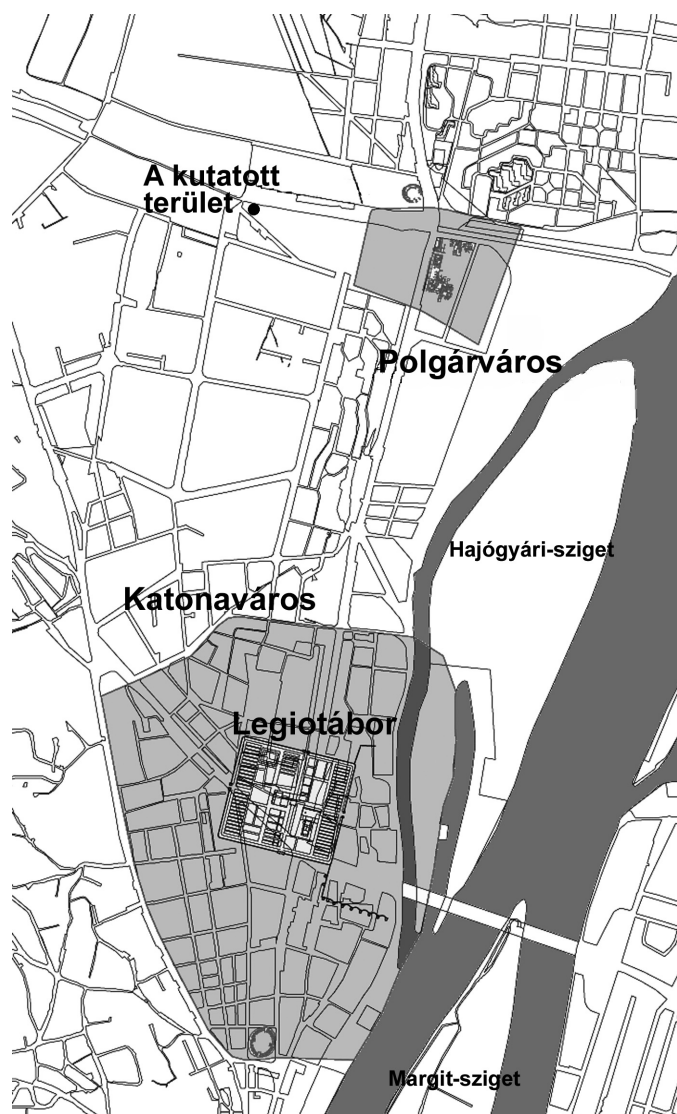
Szerencsés módon a tervezett beruházás területét is magába foglalta Stefan Groh és Helga Sedlmayer 2011-ben végzett geofizikai kutatása, amelynek előzetes eredményeit a kutatók nagyvonalúan rendelkezésünkre bocsátották.

Kincsek a felszínről

Mivel a baseballpálya legnagyobb részén a vízszintes felszín kialakításához jórészt 10–30 cm vastagságú feltöltés szétterítését tervezték, amely előtt a gyomirtás miatt kis mélységű tárcsázásra is sor került, a kutatás első fázisában fémkereső műszerek segítségével leletkutatást végeztünk önkéntesek bevonásával. A mintegy 11 ezer m²-nyi felületen több mint 300, jórészt római kori fémtárgy került elő. Minden lelet pozícióját mérőállomás segítségével pontosan bemértük.

A talált leletek koncentrációjából és a felszíni megfigyelésekből arra következtettünk, hogy a római épületek a kelet–nyugati főútvonal két oldalára koncentráálódtak. Dél felé valószínűleg a terep is lejtett, és a talált emlékek száma is erőteljesen csökkent.

A tárgyak közül összesen 65 darab érem: 63 római kori pénz, egy Ferdinánd-dénár és egy török akce volt. Az előzetes feldolgozás alapján az érmek közül a legkorábbi Vespasianus császár *denarius*a, 18 darab az Antoninus-dinasztia idő-

1. kép. A kutatott terület

szakára, 14 darab a Severus-korra, míg 5 darab erősen kopott bronzpénz a 2–3. századra tehető. További 18 példány a katonacsászárok korából származik, ezek jórészt *antoninianus*ok. A késő római korból pedig 7 darab 4. századi *follis*ot találtunk.

A többi fémtárgy között nagyszámú ruhakapcsoló tű, jórészt térdfibula volt. A használati tárgyak közül zárszerkezet részei, kulcsok, bútordíszek, ládikaveretek és egy kisebb dárdakeg is előkerült.

A terep legmagasabb pontján a terület északkeleti sarkán a gyomirtás és a tárcsázás nyomán egy erőteljesen köves felületen már épületelemek látszottak a felszínen. Itt a feltöltés előtt egy 10 × 7 méteres, kelet–nyugat irányú szelvényt alakítottunk ki, amelyet megtisztítottunk a legfelső köves, omladékos rétegig.

Itt két, valószínűleg egymással teljesen párhuzamos, a fő égtájaknak megfelelően tájolt épület gondosan megépített, 0,7 méter vastag kőfalalapozásának egy-egy sarka rajzolódott ki.

A korábbi ásatások és a geofizikai vizsgálatok eredményeinek felhasználásával megalapítható, hogy a két párhuzamos épület falsarkai egy-egy észak–déli tájolású, a főútvonal mellett álló hosszúházhoz tartozhatnak. A felszín megtisztítása során 2–3. századi kerámiatöredékek kerültek elő.

A déli helyiség titkai

A geofizikai vizsgálat alapján a nyugatabbra fekvő épület egyik hátsó, déli helyiségében nyitottuk a kutatás 2. szondáját, egy fémkeresővel talált különleges leletcsoport pontos dokumentálása céljából. A műszeres kutatás során ugyanis Sándor Lajos ezen a ponton egy nagyméretű vaskapára bukkant, amely alatt további vastárgy, egy ásó látszott.

A vaseszközlelet pontos rétegtani helyzetének tisztázása céljából 2,5 × 2 méteres észak–déli tájolású szondát nyitottunk. A feltárás során egy masszív humuszos, agyagos, kőzet- és agyagtégla-törmelékes, vörösre égett járósínt bontakozott ki, amelybe egy szürke hombárt süllyesztettek, minden bizonnyal valamilyen termény tárolására. E mellé az edény mellé ásták el a vastárgyakat egy sekély gödörbe (2. kép). A szerszámokat földdel takarták le, ami a padlószinttel együtt szintén átégett. A bontás során két további vastárgyra: egy másik kapára és egy kis vasbaltára bukkantunk.

A kisméretű szondában a vasszerszámok kibontása után csak a hombár kiemelésére került sor. A szürke, hasas, a szájáig a földbe süllyesztett, mintegy 60 centiméter magas edény alján néhány nem az edényhez tartozó kerámiatöredéket is találtunk, némi faszén maradványa mellett, ami arra utal, hogy az a környező padlószint átégésekor többé-kevésbé már üres lehetett. A hombár alján egy minden szempontból egyedülálló lelet, egy bronzmécses feküdt.

Arc az edényben

A tárgy egy nagyon ritka bronzmécses típusba, a két darabból álló, összeilleszthető figurális bronzmécsesek közé tartozik. Az aquincumi hombár alján egy ilyen tárgy jobb fele maradt meg (3. kép). A mécses két szimmetrikus, a hossz tengely mentén összeilleszthető, önállóan is funkcionáló darabból állt. A fel-

2. kép. A szerszámok elhelyezkedése bontás közben
(Lassányi Gábor felvétele)

ső rész komikus maszkot ábrázol, az olajbeöntő nyílást a száj sarkában alakították ki. Az állnál található égőnyílás volutás kialakítású. A szemöldöknél egy felfüggesztésre szolgáló részt képeztek ki, amelybe egy kis bronzláncot fűztek. A hajhoz eredetileg akantuszlevél alakú fogantyút forrasztottak, amely a restaurálás után került vissza eredeti helyére. A mécses belső oldala teljesen egyenes kialakítású, hátsó fej felőli részénél konkáv keresztmetszetű vájat található, az ebben futó sinnel illeszthették össze a tárgyat a szimmetrikus párjával.

Ehhez hasonló, vagyis két darabból álló figurális mécsesből mindössze alig néhány publikált darab ismert a birodalom területéről. Ezek szinte kivétel nélkül múzeumi gyűjtemények régi (leletkontextus nélküli) darabjaiként maradtak fenn, vagy kerültek elárverezésre aukciósházakban. A témával foglalkozó Norbert Franken összesen hat ilyen darabot tudott felkutatni (Franken 2005). Egy további példányt a Christie's aukciósház árverezett el 2001-ben, New Yorkban.

Az Aquincumban talált példány jelenlegi ismereteink szerint az egyetlen hiteles ásatási körülmények között talált példány ennek a tárgytípusnak. Keltezése pontosan ezért önmagában igen nehéz, de valószínű, hogy a Kr. u. 1–2. században készülhetett.

A hombár darabjainak kiemelése után világosan látszott, hogy az átégett padlószint alatt még legalább félméteres mélységig további korábbi kultúrrétegek találhatóak. A padlóból, amelybe a tárgyat tartalmazó hombárt süllyesztették, elbontása során egy olyan terra sigillata töredék is előkerült, amely a 2.

3. kép. A bronzmécses két nézetből fotózva (Bakos Ágnes és Tihanyi Bence felvétele)

század végénél, illetve a 3. század első harmadánál későbbre keltezi a hombár földbe ásását, valamint a négy vasszerszám elrejtését.

Elrejtett vasak

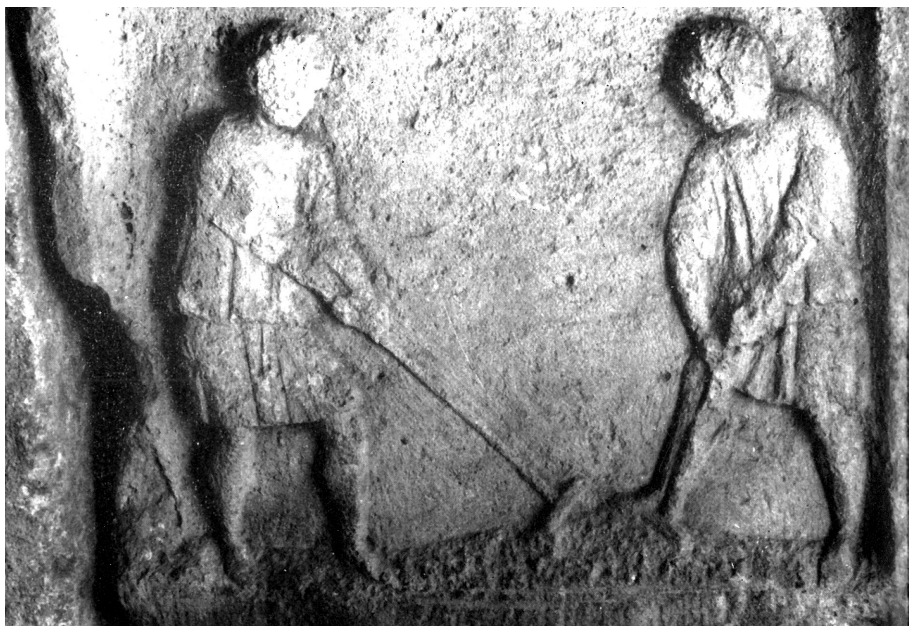
Az elrejtés tényéből az a következtetés vonható le, hogy ez az ásóból, baltából és két kapából álló szerszámkészlet is komoly értéket képviselt tulajdonosa számára (4. kép). Az elmúlt száz év régészeti kutatása során több hasonló, vaseszközökből álló tömeglelet vált ismertté, ám ezek sokszor bizonytalan vagy alig dokumentált környezetből származtak. Aquincumból egy ácsszerszámokból álló együttes került elő, de többek között a balácai villából, Rábapordányból, Nagyvenyimből, Tatabányáról, Balatonalmádiból is említhetünk vasszerszámokat tartalmazó depóleleteket.

Noha a szóban forgó szerszámok első ránézésre nagyon hasonlóak napjainkban is használt változataikhoz, tüzetesebb vizsgálatuk több érdekességre deríthet fényt. Elsőként az ásót vagy – ahogy ezt a formát sokszor nevezik – ásólapátot vegyük szemügyre (4. kép, 1). Mivel a római korban a ma megszokott kialakítású lapátokat még nem ismerték, így a két funkció formailag alig választható szét. A kisebb tömegű, öblösebb pengével rendelkező változatokat lehet ásólapátként értelmezni. A képet tovább árnyalja, hogy a vasból készítek mellett bizonyosan léteztek teljesen vagy részlegesen fából készített, vaspapuccsal ellátott változatok is. A szerszám típus antik használatáról több korabeli szerző leírását olvashatjuk, ugyanakkor az általuk használt latin kifejezések – *pala*, *bipalium*, *vanga*, *ferrea*, *fossorium* – és a tárgyi leletek egymáshoz kapcsolása a

kevés és hiányos adatok miatt bizonytalan. Az egységes elnevezésen és formán alapuló rendszer a Római Birodalom nagy térbeli és időbeli kiterjedéséből eredő változó körülmények miatt sem képzelhető el. Az ókori kútfők, így Varro, Columella és az idősebb Plinius a talaj feltörésére, kiforgatására szolgáló eszközként írja le az eszközt, míg Cato az olaj- és szőlőültetvények felszerelési tárgyai között említi (*De agri cultura* 10–11). A kevés egykorú képi ábrázolás egyikén, amely a belgiumi Arlonból került elő, a földműves egy hosszabb nyelű ásót jobb lábával nyom a földbe, mellette pedig egy valószínűleg kapáló alak figyelhető meg (5. kép). Az itt bemutatott példányt a penge csapott válla miatt nem lehetett lábbal lenyomni, nagy mérete (hosszúsága 41,6 cm) és tömege (2,8 kg) miatt az is kizárható, hogy lapátként funkcionált volna. Hasonló eszközöket Pannoniából például Keszthely-Fenekpusztáról, Balatonaligáról és Carnuntumból ismerünk. Müller Róbert kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy

4. kép. A feltárt és restaurált szerszámok: 1. ásó; 2–3. kapák; 4. balta (Komjáthy Péter felvétele)

5. kép. Mezőgazdasági munkát végző földművesek egy Arlonból (Belgium) származó reliefen (White 1970 nyomán)

ez a szerszámtípus a római kort követően eltűnt, és csak a késő középkorban jelent meg újra a Kárpát-medence területén.

A következő, a leletgyűttesben két példányban képviselt szerszámtípust enyhén íves, kiszélesedő pengéje alapján kapacént határozhatjuk meg (4. kép, 2–3), azon belül is a csákány- vagy irtókapák közé sorolható. Ezeknek az eszközöknek elsősorban a kötött talajok feltörésében, irtásban, a szőlő- és kertművelésben lehetett szerepük. Nagyon hasonló kapa – több más vasszerszámmal egyetemben – nemrégiben Eszteregnye mellett, az M7-es autópálya nyomvonalának megelőző feltárása során került elő. Érdemes megjegyezni, hogy formailag

6. kép. Publius Longidienus sírköve Ravennából, amelyen a hajóépítő mestert munka közben, kezében *asciával* ábrázolták (Casson 1963 nyomán)

nagyon hasonló szerszámokat fafaragás során is használtak, amelyet a latin *ascia* kifejezéssel lehet azonosítani. Ebben az összefüggésben – főként sírreliefekről – számos antik ábrázolását ismerjük. Publius Longidienus ravennai sírkövén egy hajóépítő-mester kezében láthatunk hasonló eszközt (6. kép). Az egyes szerszámformák korokon átívelő rokonságát mutatja, hogy csaknem megegyező eszköz teknővájó néven a magyar néprajzi tárgyak között is megjelenik.

Végezetül egy kisméretű balta, latinul *securis* tartozott még a szerszámlelethez (4. kép, 4). Modern társaitól annyiban tér el, hogy az ovális nyéllyuk mögötti fok arányaiban vastagabb, és a nyél falát kicsúcsosodó nyúlványokkal (nyéltámasz) látták el. Ez utóbbi nemcsak a rómaiaknál, hanem a későbbi korokban is előforduló sajátosság, ezért a rétegtani viszonyok ismeretének vagy keltező értékű leletek hiányában önmagában a tárgy keltezése is gondot okozna. Figyelemre méltó még, hogy a balta pengéje felülről nézve a hossz tengelyhez képest balra eltolva, ennek köszönhetően munkavégzés közben jobban felfeküdt a fa felületére.

A szerszámok egykori tulajdonosa az Aquincumot övező kertek és kisebb gazdaságok valamelyikében, vagy a városi építkezések – vízvezetők, illetve alapozási árkok, esetleg sírok kialakítása – során használhatta azokat.

Az átégett padló felett újabbakat már nem létesítettek, így valószínűnek látszik, hogy az épület végleg megsemmisült, leégése után már nem építették újjá. A műszeres kutatás során dokumentált nagyszámú, a katonacászárok korára keltezhető érem alapján ez a pusztulás valamikor 3. század közepe után következhetett be.

Tisztuló kép

A baseballpálya területén most végezett és a korábbi ásatások eredményeinek összevetésével egyre árnyaltabb kép rajzolódik ki a polgárváros nyugati előterének történetével kapcsolatban.

Ez a kelet-nyugati irányú, a várost is átszelő főút vonal a település egyik legrégebbi útja. Ennek mentén helyezkedett el – a most kutatott területtől nyugatra – a már a Kr. u. 1. század második felétől használt Arany-patak menti temető.

A kövezett főút vonal mentén, amelynek két oldalán csatorna is futott, legkésőbb a 2. századtól szabályos észak-

déli tájolású kőépületek, hosszúházak is álltak. Az épületek út felőli homlokzata porticosus kialakítású volt. A geofizikai és műszeres leletkutatások alapján a terület az úttól délre valószínűleg csak egy-két épületsor mélységéig volt beépítve. A környéken egy jelenleg nem azonosítható helyen fazekastelep is működött.

Az épületeket a 3. század közepéig intenzíven használhatták, de úgy tűnik, hogy ezen időszak után azokat elhagyták, valószínűleg valamilyen barbár támadással összefüggésben. Erre utalhat a nehéz vasszerszámok földbe rejtése, amelyet tulajdonosa később már nem ásott elő az átégett padló és a fel-

tételezhetően összedőlt épület alól. Talán ennél a pusztulásnál eshetett bele a kiürített hombárba a korábban talán a falra vagy gerendára felakasztott bronzmécses is.

Egy az ettől az épülettől keletre, azaz a városhoz közelebb, 1975-ben feltárt, a Kr. u. 3. század második fele és a 3–4. század fordulója közé keltezhető épített téglasír arra utal, hogy ebben az időszakban ez a terület már elnéptelenedett, és legfeljebb út menti temetőként szolgált.

A kis számban előkerült 4. századi bronzpénzek minden bizonnyal a kövezett út késő római használatával függenek össze.

Ajánlott irodalom

A polgárvárostól nyugatra fekvő területről:

- Lassányi Gábor – Bechtold Eszter 2006. „Újabb feltárások az Aranyhegyi-patak menti temetőben (Recent Excavations in the Cemetery along the Aranyhegyi Stream)”: *Aquincumi Füzetek* 12, 73–78.
 Nagy Lajos 1937. „Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935 években”: *Budapest Régiségei* 12, 261–275.
 Nagy Lajos 1942. „Temetők és temetkezés”: Szendy K. (szerk.): *Budapest Története*. I–II. Budapest, 464–483.
 Póczy Klára 1976. „Keled utca”: *Budapest Régiségei* 24/1, 425.
 Zsidi Paula 2002. *Aquincum polgárvárosa*. Budapest.

A bronzmécsesről:

- Franken, N. 2005. „Nur eine technische Spielerei? – Bemerkungen zu zweiteiligen Kopflampen aus Bronze”: Chrzanowski, L. (szerk.): *Lychnological Acts 1. Actes du 1er Congrès international d'études sur le luminaire antique*. Nyon – Genève 29. 9. – 4. 10. 2003. Montagnac, 123–130.

A vaseszközleletekről:

- Gabler D. 2009. „Ferrariae et ars ferraria. A vas kitermelése és feldolgozása a római korban”: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szombathely, 41–53.
 László J. 2007. „A rábapordányi vaseszközlelet”: Bíró Sz. (szerk.): *Fiatall római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Győr. 67–79.

- László J. 2011. „Római kori villagazdaság vaseszközei Tatabánya-Felső-Rét-földekről”: *KMMK* 17, 151–169.

- Müller R. 1976. „A rákoscsabai és balatonalmádi vaseszközleletek új keltezése”: *ArchÉrt* 103, 263–278.

- Müller R. 1982. „A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökör végéig I–II”: *Zalai Gyűjtemény* 19.

- Nagy L. 1937. „Ácsszerszámokból álló tömeglelet az aquincumi múzeumban”: *BudRég* 12, 153–178.

- Palágyi S. 2000. „Római kori villák újabb vaseszközei a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban”: *VMMK* 21, 21–40.

- Pietsch, M. 1983. „Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel”: *Saalburg Jahrbuch* 39, 5–131.

- Pohanka, R. 1986. *Die eisernen Agrargeräte der römischen Kaiserzeit in Österreich. Studien zur römischen Agrartechnologie in Rätien, Noricum und Pannonien*. BAR International Series 298. Oxford.

- White, K. D. 1967. *Agricultural Implements of the Roman World*. Cambridge.

- White, K. D. 1970. *Roman Farming*. London.

- Zimmer, G. 1982. *Römische Berufsdarstellungen*. Archäologische Forschungen 12. Berlin.

A Longidienus sírkőről:

- Casson, L. 1963. „Ancient Shipbuilding: New Light on an Old Source”: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 94, 28–33.